

RAFAŁ ŁATKA

Instytut Historii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego
Biuro Badań Historycznych Instytutu Pamięci Narodowej
ORCID: 0000-0003-2650-4031

WOKÓŁ DWÓCH POROZUMIEŃ – PRYMASA STEFANA WYSZYŃSKIEGO KONCEPCJA *MODUS VIVENDI* Z WŁADZAMI KOMUNISTYCZNYMI (1949–1956)

Nie walczyście z ludźmi, tylko z szatanem! Twórcie królestwo miłości Bożej i pokoju. Szczególną miłością otoczcie jawnych czy ukrytych nieprzyjaciół waszych. Pamiętajcie, że wielu nienawidzi dziś z rozkazu. Oni „muszą” być źli, bo jest zachwalana walka klas, choć tak wroga duchowi społecznemu. Nowa etyka, która ma zastąpić chrześcijaństwo, w istocie swej gloryfikuje nienawiść, wraca do faryzejskiej zasady miłowania tylko „swoich”¹.

WPROWADZENIE

Biskup Stefan Wyszyński otrzymał nominacje na arcybiskupa metropolitę gnieźnieńskiego i warszawskiego oraz prymasa Polski 12 listopada 1948 r. Zaczął pełnić te funkcje na początku roku następnego. Był to niezwykle trudny moment nasilającej się ofensywy antykościelnej, prowadzonej przez władze komunistyczne². Wraz z objęciem stanowisk najważniejszych w polskim Kościele abp Wyszyński, podobnie jak jego poprzednik kard. August Hlond, otrzymał od Stolicy Apostolskiej szerokie uprawnienia specjalne.

¹ S. Wyszyński, *Duchowieństwo polskie w obliczu potrzeb współczesnych. List pasterski do przewielebnego duchowieństwa Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Warszawskiej*, 19 IV 1949 [w:] *idem, Dzieła zebrane*, t. 1: 1949–1953, Warszawa 1991, s. 28.

² Na ten temat zob. szerzej: A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce 1945–1989*, Kraków 2006, s. 36–38; R. Łatka, J. Marecki, *Kościół katolicki w Polsce rządzonej przez komunistów*, Warszawa 2017, s. 23–24.

Do śmierci kard. Adama Stefana Sapiehy współdzielił je z metropolitą krakowskim, a od 1951 r. dysponował nimi już samodzielnie. Zostały one przyznane, by w trudnych realiach dyktatury komunistycznej prymas mógł podejmować konieczne decyzje w sprawach kluczowych dla Kościoła³.

W wyniku analizy zostanie przedstawione podejście abp./kard. Wyszyńskiego do zawarcia wiążących umów z państwem komunistycznym i warunków, na których powinno to nastąpić. Prymas, jak udowodnię w toku rozważań, był zdecydowanym i konsekwentnym zwolennikiem porozumień z 19 kwietnia 1950 r. i z 31 grudnia 1956 r. Z dzisiejszej perspektywy może wydawać się to zaskakujące, ale w wypadku pierwszego z nich nie dysponował wsparciem większości biskupów. Było wręcz przeciwnie i lider Kościoła w Polsce musiał podjąć wiele wysiłku, żeby doprowadzić do podpisania tego dokumentu. W 1956 r. było zupełnie inaczej. Działania prymasa nie były kwestionowane, a główne warunki umowy wynegocjował on samodzielnie w czasie rozmów z przedstawicielami władz państwowych⁴.

W niniejszym artykule będą także weryfikowane trzy tezy. Pierwsza, że według abp./kard. Wyszyńskiego zawarcie porozumienia z władzami PRL było konieczne dla zapewnienia możliwości funkcjonowania Kościoła w Polsce. Druga, iż decyzje z lat 1950 i 1956 nie wynikały z reagowania na działania komunistów, ale były w pełni przemyślane oraz konsekwentnie realizowane w praktyce. Trzecia, że postawa prymasa wynikała z Ewangelii i że nawet z wrogami Kościoła, a może nawet szczególnie z nimi, chciał rozmawiać oraz dążyć do wypracowania kompromisu możliwego do zaakceptowania przez obydwie strony. W dotychczasowej literaturze przedmiotu podejście lidera polskiego Kościoła do tych problemów było analizowane dość powierzchownie i głównie na podstawie źródeł pochodzących z archiwów państwowych⁵ oraz wydanych drukiem zapisków hierarchy⁶. Niniejszy artykuł uzupełnia dotychczasowe ustalenia na temat podejścia prymasa do porozumień z władzami w 1950 i 1956 r. o wyczerpującą analizę dokumentów kościelnych, ze szczególnym uwzględnieniem protokołów posiedzeń Komisji Głównej i Konferencji Plenarnych Episkopatu Polski. Prezentowanie tytułowego zagadnienia roz-

³ O uprawnieniach specjalnych pisało już kilku autorów. Najważniejsze z tych prac to: Z. Janczewski, *Prerogatywy prymasów Polski*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1998, t. 31, s. 157–169; J. Krukowski, *Uprawnienia nadzwyczajne kard. Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski, wobec zagrożeń ze strony reżimu komunistycznego*, „Studia Prymasowskie” 2001, t. 5, s. 29–42; J. Pietrzak, *Pełnia prymasostwa. Ostatnie lata prymasa Polski kardynała Augusta Hlonda 1945–1948*, t. 1, Poznań 2009, s. 33–49; R. Łatka, *Episkopat Polski wobec stosunków państwo–Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970–1989*, Warszawa 2019, s. 20–26.

⁴ R. Łatka, *Prymas Stefan Wyszyński w realiach PRL*, Warszawa 2022, s. 149–151.

⁵ Na temat „Porozumienia” z 1950 r. i jego genezy zob. szerzej: J. Żaryn, *Kościół a władza w Polsce 1945–1950*, Warszawa 1997; *idem*, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003, s. 94–110; A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół...*, s. 38–60, R. Łatka, J. Marecki, *Kościół katolicki...*, s. 35–36; L. Mażewski, *Prymas Stefan Kardynał Wyszyński wobec Polski po 1944/1945 r. Elementy analizy ustrojoznawczej i geopolitycznej*, Warszawa 2020, s. 21–53. Interesująca jest także analiza Janusza Zablockiego, autora ciekawej pracy historycznej i równocześnie świadka epoki, zob. *idem*, *Prymas Stefan Wyszyński. Opór i zwycięstwo 1948–1956*, Warszawa 2002.

⁶ Dysponujemy już dwoma wydaniami zapisków prymasa Wyszyńskiego z lat 1948–1953. Z kolei po raz pierwszy w 2020 r. ukazały się jego notatki osobiste z lat 1956–1957 (zob. S. Wyszyński, *Pro memoria. Zapiski z lat 1948–1949 i 1952–1953*, red. M. Bujnowska et al., Ząbki 2007; *idem*, *Pro memoria*, t. 1: 1948–1952, red. P. Skibiński, Warszawa 2017; *idem*, *Pro memoria*, t. 2: 1953, red. E.K. Czaczkowska, Warszawa 2017; *idem*, *Pro memoria*, t. 4: 1956–1957, oprac. M. Białkowski, M. Wiśniewska, Warszawa 2020).

poczyna się w roku 1949, gdy abp Wyszyński rozpoczął realizowanie swojej wizji relacji z państwem komunistycznym.

DROGA DO „POROZUMIENIA” Z 14 KWIETNIA 1950 R.

Od samego początku swojej posługi abp Wyszyński realizował strategiczny plan zawarcia z władzami PRL umowy umożliwiającej Kościołowi prowadzenie możliwie nieskrępowanej działalności. Wynikało to z przekonania, że system komunistyczny w Polsce szybko nie upadnie⁷, w związku z czym zachodziła konieczność wypracowania *modus vivendi* z rządzącymi⁸. W liście pasterskim na ingres do Gniezna i Warszawy w styczniu 1949 r. hierarcha wyłożył najważniejsze elementy swojego duszpasterskiego przesłania i misji Kościoła w nadchodzących latach: „Nie jestem ci ja ani politykiem, ani dyplomatą, nie jestem działaczem ani reformatorem. Ale natomiast jestem ojcem Waszym duchownym, pasterzem i biskupem dusz Waszych, jestem apostołem Jezusa Chrystusa. Posłannictwo moje jest kapłańskie, pasterskie, apostołskie, wyrosłe z odwiecznych Bożych myśli, ze zbawczej woli Ojca, dzielącego się radośnie szczęściem swoim z człowiekiem. Zadaniem moim jest: chrzcić, bierzmować, konsekrować, święcić, ofiarować, nauczać i sądzić”⁹. Przytoczone słowa jasno pokazywały, że nowy prymas chciał być przede wszystkim pasterzem i nauczycielem, jednak sytuacja w kraju spowodowała, że z konieczności stał się również politykiem, który musiał się układać z przedstawicielami władzy komunistycznej.

Misja stojąca przed abp. Wyszyńskim była niezwykle trudna. Jego działalności nie ułatwiało to, że był najmłodszym hierarchą w Episkopacie Polski, nieobdarzonym jeszcze wówczas charyzmą i autorytetem, którymi cieszył się jego poprzednik. Prymas podjął decyzję, by każdą ważniejszą kwestię (zwłaszcza w zakresie relacji z władzami Polski „ludowej”) konsultować z kard. Sapiehą. Swoimi najbliższymi współpracownikami uczynił duchownych związanych wcześniej z kard. Hlondem, przede wszystkim ks. Antoniego Baraniaka, który został jego osobistym sekretarzem, i bp. Zygmunta Choromańskiego, którego stał się jego najbliższym doradcą¹⁰. Dzięki temu mógł korzystać z doświadczenia

⁷ Na temat trwałości systemu komunistycznego prymas wypowiedział się w najciekawszy sposób w jednym ze swoich zapisków z okresu uwięzienia: „Siadła wrona na czole wyniosłej jodły. Spojrzała władczo wokół i wydała okrzyk zwycięstwa. [...] godny podziwu jest tupet. A jodła ani drgnie. Zdaje się nie dostrzegać wrony [...] wszak tyle chmur już przeszło nad jej czołem, tyle ptaków przelotnych tu się zatrzymało. - Poszły, jak ty pójdziesz. Nie twoje to miejsce, nie czujesz się tu pewnie i dlatego krzykiem nadrabiasz brak męstwa. [...] Trzeba cię spokojnie wycierpieć. Wykraczesz swoją nudną, bezduszną, jakże ubogą pieśń i odpłyniesz. [...] ja zostanę, by spokojnie piąć się wzwyż [...] nie było was, był las, nie będzie was, będzie las. Bajka? Nie bajka!” (cyt. za: R. Łatka, *Prymas Stefan Wyszyński w realiach...*, s. 54).

⁸ *Ibidem*, s. 97–100.

⁹ S. Wyszyński, *List pasterski na ingres do Gniezna i Warszawy, 6 I 1949, Lublin [w:] idem, Dzieła zebrane*, t. 1, s. 14.

¹⁰ J. Wąsowicz, *Defensor Ecclesiae. Arcybiskup Antoni Baraniak (1904–1977). Salezjańskie koleje życia i posługi metropolity poznańskiego*, Warszawa 2022, s. 257–258.

tych osób, zwłaszcza metropolity krakowskiego, starszego wiekiem i sprawdzonego w niezwykle trudnych latach okupacji niemieckiej¹¹.

Intencje Kościoła, dotyczące relacji z państwem, prymas przedstawił w czasie swojej rozmowy z ministrem administracji publicznej Władysławem Wolskim¹² 17 lipca 1949 r. Jasno wówczas podkreślił, że Kościół nie ma zamiaru prowadzić walki z władzami oraz w czterech punktach podał stanowisko biskupów wobec rzeczywistości społeczno-politycznej:

- „1) Papież jest głową Kościoła – bez Papieża Kościół byłby nie Kościołem, a schizmą.
- 2) Naród nie jest najważniejszym dobrem według kanonów Kościoła.
- 3) Ale władza – rząd – jest szanowana przez Kościół jako powołana do regulowania spraw doczesnych.
- 4) Jednak sprawa wychowania dotyczy zagadnień moralnych i Kościół musi mieć zastrzeżony swój wpływ na kierunek wychowania. Nie może ono być materialistyczne”¹³.

Pierwszym krokiem na drodze do uregulowania relacji państwo–Kościół było według abp. Wyszyńskiego utworzenie Komisji Mieszanej Rządu i Episkopatu, która miała za zadanie wypracować model porozumienia między obu stronami, a także omawiać i rozwiązywać powstałe spory. Strona kościelna wyznaczyła do niej biskupów: Zygmunta Choromańskiego (sekretarza Episkopatu), Michała Klepacza i Tadeusza Zakrzewskiego. Komunistów reprezentowali: poseł Franciszek Mazur, Edward Ochab (późniejszy I sekretarz KC PZPR) i wspomniany wyżej Władysław Wolski. Regularne rozmowy tego gremium rozpoczęły się w sierpniu 1949 r.¹⁴

Arcybiskup Wyszyński nie wszedł w skład komisji ze względów prestiżowych, ponieważ uważał, iż w bezpośrednie negocjacje z władzami nie należy angażować autorytetu prymasa Polski, jednak to on faktycznie kierował stroną kościelną. Należy dodać, że decyzję o ewentualnym zawarciu porozumienia traktował jako strategiczną dla Kościoła. Dlatego uważał, iż wszyscy biskupi powinni zająć w tej kwestii stanowisko podczas obrad plenarnych episkopatu. W czasie posiedzenia Konferencji Plenarnej 23 listopada 1949 r. jasno podkreślił, że w związku z rangą problemu, którym było dla dalszej pracy Kościoła zawarcie umowy z władzami, „cały Episkopat musi zadecydować i wziąć odpowiedzialność”¹⁵. Chodziło nie tyle o zabezpieczenie

¹¹ R. Łatka, *Czy prymasa Wyszyńskiego można określać mianem realisty politycznego*, „Politeja” 2013, nr 25, s. 202–203.

¹² Na temat Władysława Wolskiego zob. szerzej: K. Banaś, *Władysław Wolski. Meandry kariery komunistycznego działacza*, Łódź 2019; A.W. Kaczorowski, *Władysław Wolski – pierwszy „wyznaniowiec” Polski Ludowej [w:] Urząd do spraw Wyznań – struktury, działalność, ludzie*, t. 2: *Struktury administracji wyznaniowej i pierwsze lata działalności Urzędu ds. Wyznań w Polsce Ludowej (1945–1956)*, red. R. Łatka, Warszawa 2021, s. 430–452.

¹³ Cyt. za: R. Łatka, *Prymas Stefan Wyszyński w realiach...*, s. 103.

¹⁴ K.S. Gruszczyński, *Komisja Mieszana i Wspólna w stosunkach PRL–Kościół (1946–1968)*, „Przegląd Powszechny” 1993, nr 10, s. 28–29; K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, Warszawa 2012, s. 21–26.

¹⁵ Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie (dalej AAW), Sekretariat Prymasa Polski (dalej SPP), 04/144, Konferencja Plenarna Episkopatu Polski, Protokół KPE, Kraków, 23 XI 1949 r., k. 6.

własnej pozycji abp. Wyszyńskiego, ile o poważnie traktowaną przez niego jedność biskupów¹⁶.

Wbrew nadziejom prymasa utworzenie Komisji Mieszanej niewiele w gruncie rzeczy zmieniło w stosunkach państwa z Kościołem. Komuniści w dalszym ciągu wprowadzali kolejne regulacje przeciwko niemu i podejmowali liczne działania wymierzone w duchowieństwo. W styczniu 1950 r. dokonali zaboru „Caritasu”, najważniejszej charytatywnej organizacji kościelnej¹⁷. W dodatku zyskali platformę do stałego wywierania nacisku na hierarchów i przypominania o własnych żądaniach. W obliczu tych wydarzeń i nasilających się represji (takich jak choćby tymczasowe aresztowanie 14 lutego biskupa chełmińskiego Kazimierza Kowalskiego¹⁸) nic nie zapowiadało, by można było osiągnąć porozumienie z władzami. Mimo to biskupi, z abp. Wyszyńskim na czele, zdecydowali się kontynuować rozmowy, równocześnie domagając się zarządzeń, które spowodowałyby odprężenie napiętej sytuacji. W czasie obrad episkopatu 2 marca 1950 r. prymas podkreślał, że uzgodniona umowa będzie dokumentem, do którego Kościół będzie mógł się odwoływać w sytuacjach kryzysowych lub w przypadkach dalszych represji przeciw niemu skierowanych¹⁹.

WARUNKI „POROZUMIENIA” Z 14 KWIETNIA 1950 R.

Dokument regulujący stosunki państwo–Kościół, określony mianem „Porozumienia”, został podpisany 14 kwietnia 1950 r. Był z wielu powodów ważny również ze względu na odcięcie się episkopatu od walki zbrojnej, prowadzonej w dalszym ciągu przez podziemie niepodległościowe (choć trzeba dodać, że były to wówczas już tylko pojedyncze oddziały). Biskupi zadeklarowali, iż będą piętnować „bandytyzm” – pod tym określeniem kryły się działania organizacji antykomunistycznych (stosunek samego prymasa do działalności oddziałów leśnych był krytyczny; hierarcha uważał, że jest to walka beznadziejna, skazana na porażkę)²⁰. Zobowiązali się także do nieprzeszkadzania w kolektywizacji rolnictwa. Władze z kolei zadeklarowały poszanowanie zasady władzy papieskiej nad polskim Kościołem w kwestiach wiary i moralności, niezwalczanie jego obecności w szkołach oraz zwrot części odebranych wcześniej tzw. dóbr martwej ręki. Tej ostatniej kwestii prymas nie uważał za istotną. W jego przekonaniu odebranie posiadłości ziemskich przyniosło paradoksalnie korzystny rezultat, gdyż księża skupili się na pracy dusz-

¹⁶ Na temat wizji jedności Episkopatu, prezentowanej przez kard. Wyszyńskiego zob. szerzej: P. Skibiński, *W drodze do jedynomyślności. Troska prymasa Stefana Wyszyńskiego o jedność Episkopatu Polski* [w:] *Biskupi w rzeczywistości politycznej Polski „ludowej”*, t. 2, red. R. Łatka, Warszawa 2022, s. 111–125.

¹⁷ Na temat funkcjonowania „Caritasu” w pierwszych latach Polski „ludowej” zob. szerzej: D. Zamiatła, *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji 1945–1950*, Lublin 2000.

¹⁸ J. Sziling, *Przyczynek do biografii biskupa Kazimierza Józefa Kowalskiego* [w:] *Diecezja chełmińska w czasach komunizmu (1945–1990)*, t. 2, red. W. Polak, W. Rozykowski, J. Sziling, Pelplin 2009, s. 15–19.

¹⁹ AAW, SPP 04/147, Konferencja Plenarna Episkopatu Polski, Protokół KPE, Kraków, 2 III 1950 r., k. 3–6.

²⁰ J. Żaryn, *Prymasi Polski wobec podziemia niepodległościowego* [w:] *Prymas Wyszyński wobec oporu społecznego i opozycji 1949–1981*, red. E. Czaczkowska, Warszawa 2018, s. 11–28.

pasterskiej. Tak to tłumaczył na kartach swojego dziennika: „nie domagamy się zwrotu majątków kościelnych, ich strata stanowi dobrodziejstwo. Księża przestają być latyfundystami, są bliżej ludu”²¹. Jan Żaryn słusznie zauważył, że „Porozumienie” nie obejmowało wszystkich spraw problematycznych, m.in. nie uregulowano kwestii własności kościelnej (szczególnie na Ziemiach Zachodnich i Północnych), duszpasterstwa wojskowego czy działalności charytatywnej Kościoła²².

Wynegocjowanie wspomnianej umowy należy odczytywać jako wynik zaangażowania prymasa i niewielkiego grona jego najbliższych współpracowników. Wiele lat później kard. Wyszyński tak o tym napisał w swoim dzienniku: „Do porozumienia właściwie doprowadziliśmy we trzech: bp Klepacz, bp Choromański i ja, znosząc cierpliwie bezadresowe humory »Księcia Pana« na Siewierzu”²³. Ta ostatnia uwaga odnosiła się do kard. Sapięhy, który był zwolennikiem prowadzenia rozmów z komunistami, ale bez zawierania z nimi jakichkolwiek wiążących umów (preferował strategię przeciągania negocjacji)²⁴. Inni biskupi albo zajmowali stanowisko negatywne odnośnie do podpisania dokumentu, albo ciągle się wahali (dotyczyło to również bp. Klepacza, który – jak się wydaje – był najbardziej zdecydowanym zwolennikiem linii porozumienia z władzami)²⁵. Odpowiedzialność za zawarcie umowy spoczęła więc w pełni na barkach abp. Wyszyńskiego, co zresztą sam później otwarcie przyznawał: „sprawcą »Porozumienia« od strony Episkopatu jestem ja”²⁶.

Wbrew twierdzeniom wielu badaczy celem umowy nie było odsunięcie w czasie represji antykościelnych, lecz całościowe ułożenie stosunków wspólnoty katolickiej z państwem. Wpisywało się to w przekonanie abp. Wyszyńskiego, że w niektórych sferach aktywności publicznej współpraca Kościoła z władzami była nieodzowna. Powody zawarcia porozumienia prymas tłumaczył w czasie obrad plenarnych episkopatu w Gnieźnie w dniach 21–22 kwietnia 1950 r. W swoim referacie wskazywał, że jego interpretacja jest trudna ze względu na charakter i okoliczności rozmów (czyli spór światopoglądowy) oraz rewolucyjność samego dokumentu. Dodawał także: „Stanowisko Episkopatu było jasne – Episkopat miał obowiązek i chciał ratować Kościół – jeżeli Rząd chciał rozmawiać i dążył do jakiegoś porozumienia, to odrzucenie takiej oferty nie byłoby zgodne ze stanowiskiem Kościoła; Stolica Apostolska pozostawiła Episkopatowi dużą swobodę – Watykan nie chciał nas krępować – Stolica Apostolska była informowana o toku rozmów, a będąc informowana, nie wniosła sprzeciwu; Episkopat nie widział możliwości stałego układu i ratował, co mógł; wobec braku warunków na stałe uregulowanie stosunków Episkopat do pewnego stopnia stworzył Stolicy Apostolskiej wygodne stanowisko – zawarte »porozumienie« będzie sprawdzianem, czy możliwe

²¹ Cyt. za, J. Zabłocki, *Prymas Stefan Wyszyński...*, s. 109.

²² J. Żaryn, *Dzieje Kościoła...*, s. 107.

²³ AAG, S. Wyszyński, Pro memoria 1974, Zapis z 4 VII 1974 r.

²⁴ E. Czaczkowska, *Stosunek kard. Adama Stefana Sapięhy do władz powojennej Polski [w:] Biskupi w rzeczywistości politycznej Polski „ludowej”*, red. R. Łatka, Warszawa 2020, s. 60–62.

²⁵ Na temat podejścia bp. Klepacza do władz Polski „ludowej” zob.: E. Ślęzak, *Uległy czy niezależny? Biskup Michał Klepacz w optyce aparatu bezpieczeństwa*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2020, nr 2, s. 530–548.

²⁶ S. Wyszyński, *Pro memoria*, t. 3: 1953–1956, red. I. Czarcińska, A. Gałka, Warszawa 2018, s. 15, Zapis z 27 IX 1953 r.

jest w naszej rzeczywistości dalsze normowanie stosunków²⁷. Po zakończeniu obrad biskupi postanowili skierować do wiernych komunikat (podpisany przez wszystkich hierarchów), datowany na 22 kwietnia 1950 r. (i ogłoszony osiem dni później), w którym akcentowali potrzebę znalezienia *modus vivendi* z władzami. Podkreślali, że mimo niedających się usunąć różnic ideologicznych należało uzgodnić kwestie najważniejsze dla całego narodu. Zwracano uwagę przede wszystkim na zapewnienie ścisłej łączności Kościoła polskiego ze Stolicą Apostolską oraz zapewnienie nauczania religii w szkołach²⁸. Równocześnie ordynariusze, zgodnie z postanowieniem Konferencji Episkopatu, mieli za zadanie wyjaśnić podległym im duchownym powody zawarcia „Porozumienia” oraz ustnie zakazać wszelkiej aktywności politycznej (szczególnie konspiracyjnej), a także, „by na ambonie unikano wszelkich tematów politycznych i wszelkich zadrażnień”. Chodziło nie o uległość wobec komunistów, ale o ochronienie kapłanów przed represjami ze strony władz²⁹.

Cena „Porozumienia” z 1950 r. była wysoka, ale według abp. Wyszyńskiego warto było ją zapłacić. Już zawarcie tego układu pokazuje, że arcybiskup nie rozumował kategoriami antykomunistycznymi, ale kierował się chęcią zapewnienia możliwości działania Kościoła w realiach antyreligijnej krucjaty prowadzonej przez władze. W czasie spotkania z redaktorami czasopism katolickich z udziałem prymasa bp Choromański³⁰ podkreślał: „Biskupi polscy wychodzą z założeń filozofii społecznej, pojęcia człowieka jako członka narodu i Kościoła, prawa publicznego; to nakazuje im układać stosunek swój do państwa w sposób zasadniczy. Natomiast rząd widzi w »Porozumieniu« tylko wyrachowanie polityczne. Episkopat nadal trzyma się stanowiska, że rozmawiać będzie do końca, choćby po największych doświadczeniach i ciosach”. Z tą oceną sytuacji zgadzał się w pełni abp Wyszyński³¹. Koncepcji, zgodnie z którą należało rozmawiać z władzami komunistycznymi, trzymał się on konsekwentnie aż do aresztowania. Potwierdzają to również *Zapiski więzienne*, w których ten problem ujmował następująco: „Cały rozwój przemian społecznych może doprowadzić do konfliktu: chrześcijaństwo–bezbożnictwo. By jednak ten konflikt nie zastał nas nieprzygotowanych, trzeba zyskać czas, by wzmocnić siły do obrony bożych pozycji. [...] Wydało mi się, że ułożenie kilku punktów tego *modus vivendi* jest możliwe i niezbędne, jeśli Kościół nie ma stanąć w obliczu nowego – może i drastycznego w formach wyniszczenia”³².

Przesłankami do zawarcia porozumienia z władzami były również złudzenia prymasa związane z osobą Bolesława Bieruta i przekonanie, że w Polsce możliwy jest system komunistyczny bez swojego antykatolickiego, a szerzej patrząc – antyreligijnego kom-

²⁷ AAW, SPP 04/149, Konferencja Plenarna Episkopatu Polski, Protokół KPE, Gniezno, 21–22 IV 1950 r., k. 6–8.

²⁸ Komunikat Konferencji Episkopatu Polski, 22 IV 1950 r., Gniezno [w:] *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 1: *Lata 1945–59*, red. P. Raina, Poznań 1994, s. 238.

²⁹ AAW, SPP 04/149, Konferencja Plenarna Episkopatu Polski, Protokół KPE, Gniezno, 21–22 IV 1950 r., k. 7.

³⁰ Warto nadmienić, że bp Zygmunt Choromański był jednym z hierarchów kościelnych w Polsce, którzy w pełni podzielali opinię prymasa na temat zawarcia „Porozumienia” (zob. szerzej: M.G. Smoliński, *Biskup negocjator. Zygmunt Choromański 1892–1968. Biografia niepolityczna?*, Warszawa 2014, s. 187–264).

³¹ S. Wyszyński, *Pro memoria*, t. 1..., s. 66, Zapis z 11 XII 1951 r.

³² S. Wyszyński, *Zapiski więzienne*, Bydgoszcz 1990, s. 15.

ponentu³³. Arcybiskup Wyszyński uważał, że gdyby nie nacisk Sowietów, rząd Polski „ludowej” nie prowadziłby walki ideologicznej z Kościołem. Zaświadcza o tym wpis z dziennika, sporządzony po rozmowie z Bolesławem Piaseckim w lutym 1952 r.: „Zawsze bowiem przykro mi było przypisywać partii PZPR czy też rządowi organizowanie walki z Kościołem w Polsce. Gdyby nie naciski Moskwy, walka ta miałaby inny przebieg. Artykuł »Prawdy« odsłonił właściwe kulisy tej walki. To nie PZPR organizuje walkę z Kościołem; partia tylko ją prowadzi. Ale organizacja należy do Moskwy. Wolę wiedzieć, że to czyni Moskwa. Z prześladowaniem Kościoła przez Moskwę jesteśmy oswojeni, ale z prześladowaniem Kościoła przez rząd polski, zwłaszcza ludowy, trudno się pogodzić. Jestem wdzięczny »Prawdzie«, że tym razem odsłoniła prawdę. **Do przebudowy społecznej dążymy wszyscy: i komunizm, i socjalizm, i katolicyzm. Nie trzeba robić wrażenia, że katolicyzm jest wrogi przebudowie społecznej i nic nie zrobił dla odmiany stosunków społecznych** [podkreślenie – R.Ł.]”³⁴.

KONSEKWENCJE „POROZUMIENIA” Z 1950 R.

Zawarcie umowy w kwietniu 1950 r. spowodowało powstrzymanie na pewien czas represji antykościelnych. Jednak na dłuższą metę komuniści nie mieli zamiaru przestrzegać jej zapisów. Otwarcie przyznawał to Bierut w liście skierowanym do Józefa Stalina, w którym pisał: „Na bazie tego pożytecznego dla nas kompromisu będziemy rozwijać dalsze natarcie w celu ograniczenia wpływu Kościoła katolickiego w naszym kraju”³⁵. Stanowisko władz wyjaśniał analogicznie Ochab, jeden z sygnatariuszy porozumienia, w czasie narady z redaktorami prasy partyjnej. Wskazywał wówczas: „To jest porozumienie w ramach frontu narodowego, to jest kompromis z siłą klasową obcą i nieprzejednaną wrogą. Kompromis uwarunkowany określonym układem sił wewnętrznych i międzynarodowych, dający nam szereg określonych plusów”³⁶.

Takie podejście wynikało z faktu, że stronę rządową interesowało jedynie zniszczenie bądź ubezwłasnowolnienie Kościoła. Biskupi nie zamierzali się jednak biernie temu przyglądać i stosowali dostępne dla siebie metody walki: kazania wygłaszane z ambo-ny oraz listy kierowane do władz. Ponadto, zgodnie z przekonaniem żywionym przez abp. Wyszyńskiego, że z władzami należy rozmawiać, ciągle ponawiali oferty dialogu z komunistycznymi dygnitarzami. Takie stanowisko prymas prezentował aż do 8 maja 1953 r., gdy Episkopat Polski wysłał do władz słynny memoriał *Non possumus*, w którym stanowczo protestowano przeciwko ingerencjom komunistów w wewnętrzne sprawy Kościoła³⁷.

³³ R. Łatka, *Prymas Wyszyński a system komunistyczny w Polsce „ludowej” w latach 1956–1981* [w:] *Polskie wizje i oceny komunizmu 1917–1989*, red. M. Kornat, R. Łatka, Warszawa 2020, s. 208.

³⁴ S. Wyszyński, *Pro memoria*, t. 1..., s. 137, Zapis z 12 II 1952 r.

³⁵ *Polska w dokumentach z archiwów rosyjskich 1949–1953*, wybór, oprac. A. Kocharński, G.P. Maruszko, A.F. Noskova, A. Paczkowski, K. Persak, Warszawa 2000, s. 80.

³⁶ Cyt. za: A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół...*, s. 57.

³⁷ R. Łatka, *Prymas Stefan Wyszyński w realiach...*, s. 109–130.

Lech Mażewski słusznie zauważył: „Memoriał *Non possumus* nie powstał natychmiast po przyjęciu przez Radę Państwa dekretu o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych, z czego wynika, że Prymas Wyszyński ciągle pragnął na drodze rozmów polepszyć nieco położenie Kościoła, a i potem nie zrezygnował z tych starań”³⁸.

Oceny porozumienia z 1950 r. są bardzo różnorodne, od bardzo krytycznych do niezwykle aprobatywnych. Niewątpliwie jego zawarcie przyniosło na pewien czas wstrzymanie antykościelnej ofensywy władz. Wynikało ono jednak z błędnego przekonania abp. Wyszyńskiego, że możliwe jest całościowy model współżycia katolicyzmu z „polską odmianą” komunizmu. Według prymasa byłoby to możliwe i realne, gdyby decydenci PRL zrezygnowali z dążenia do ateizacji społeczeństwa. Takich złudzeń lider Kościoła w Polsce już później nie miał, a swoje podejście do władz gruntownie przemyślał w czasie uwięzienia³⁹.

DROGA DO POROZUMIENIA Z 31 GRUDNIA 1956 R. I JEGO WARUNKI

26 października 1956 r., z polecenia I sekretarza KC PZPR Władysława Gomułki, do przebywającego w Komańczy kard. Wyszyńskiego przybyli przedstawiciele władz państwowych, Zenon Kliszko i Władysław Bieńkowski⁴⁰, którzy poinformowali prymasa o zakończeniu izolacji i prosili o szybki powrót do stolicy⁴¹. Kardynał nie miał jednak zamiaru zgadzać się bezwarunkowo na swoje zwolnienie i zażądał konkretnych ustępstw oraz naprawienia szkód wyrządzonych Kościołowi w poprzednich latach⁴². Bez jego zwolnienia wiarygodność społeczna ekipy Gomułki nie byłaby wysoka, a poza tym I sekretarz zdawał sobie sprawę z tego, że kard. Wyszyński jest mu potrzebny do ustabilizowania zarówno jego rządów, jak i całego systemu społeczno-politycznego⁴³. Delegacji rządowej prymas przekazał, iż do zmian politycznych ustosunkowuje się pozytywnie, ale: „Dla stopniowego uspokojenia opinii katolickiej Narodu, żywo dotkniętej dotychczasową działalnością Rządu, niezbędne jest **zniesienie dekretu o obsadzaniu stanowisk kościelnych** [podkreślenie – R.Ł.] i to jak najprędzej”⁴⁴. Zażądał również zwolnienia aresztowanych i przebywających w odosobnieniu biskupów i księży, zmiany na stanowiskach biskupów

³⁸ L. Mażewski, *Prymas Stefan Kardynał...*, s. 44.

³⁹ J. Żaryn, *Aresztowanie Prymasa Polski – okoliczności, przebieg, konsekwencje (1953–1956)*, „Studia Prymasowskie” 2007, t. 1, s. 47–69; R. Łatka, *Episkopat Polski...*, s. 26–35.

⁴⁰ Na temat Władysława Bieńkowskiego powstała niedawno nowa praca biograficzna, choć autor nie poświęcił w niej zbyt wiele uwagi podejściu bohatera swoich rozważań do Kościoła: B. Kapica, *Władysław Bieńkowski biografia polityczna*, Warszawa 2023.

⁴¹ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół...*, s. 108.

⁴² B. Noszczak, *Okoliczności uwolnienia kardynała Stefana Wyszyńskiego z internowania w Komańczy*, „Studia Prymasowskie” 2007, nr 1, s. 79–89.

⁴³ R. Łatka, *Prymas Stefan Wyszyński w realiach...*, s. 151–152.

⁴⁴ Analogiczne stanowisko już po zwolnieniu prymasa zajęła Komisja Główna (AAW, SPP 04/11, Komisja Główna Episkopatu Polski 1956, Protokół KG EP, Warszawa, 7 XI 1956 r., k. 11).

na Śląsku, reaktywowania Komisji Mieszanej, powrotu religii do szkół oraz przywrócenia prasy katolickiej pierwotnym redakcjom⁴⁵.

Pierwsze posiedzenie Komisji Głównej po powrocie prymasa z uwięzienia odbyło się 7 listopada 1956 r. w Warszawie. Na wstępie bp Klepacz oficjalnie powitał kard. Wyszyńskiego i przekazał mu przewodniczenie⁴⁶. W czasie obrad podjęto decyzję, że do ustanowionej właśnie Komisji Wspólnej zostali delegowani: bp Choromański (jako sekretarz Episkopatu) i bp Klepacz⁴⁷. Ten wybór wynikał z tego, że obydwaj byli postrzegani jako koncyliacyjni; równocześnie prymas dawał sygnał, że mimo zastrzeżeń wobec ich postawy z lat 1953–1956, nie będzie w episkopacie prowadził rozliczeń⁴⁸.

Członkowie Komisji Głównej podczas wspomnianego posiedzenia słusznie zauważyli, że sytuacja sprzyja rozwiązaniu spraw problematycznych w relacjach państwo–Kościół. Najważniejsze było jednak określenie przez kard. Wyszyńskiego i jego najbliższych współpracowników gradacji celów, które należało osiągnąć podczas nadchodzących rozmów z komunistami. Wskazano, że przede wszystkim „musi być usunięte to wszystko, co jest sprzeczne z jurysdykcją kościelną”. Oznaczało to w istocie domaganie się: uchylecia dekretu o obsadzie stanowisk kościelnych z lutego 1953 r.; powrotu biskupów aresztowanych i internowanych do diecezji, w tym umożliwienie wyjazdu bp. Carlowi Spletowi do Niemiec⁴⁹; zwolnienia kapłanów przebywających w więzieniu; likwidacji obozów zakonnych i przywrócenie zarekwirowanych domów poszczególnych wspólnot i zgromadzeń; uregulowania statusu duszpasterstwa szpitalnego, więziennego i wojskowego⁵⁰. W dalszej kolejności należałoby, zdaniem komisji, domagać się: przywrócenia nauki religii do szkół (zgodnie z ustaleniami porozumienia z 14 kwietnia 1950 r.), a co najmniej zagwarantowania nauczania jej poza szkołą; umożliwienia wydawania prasy katolickiej (od periodyków diecezjalnych aż do czasopism ogólnopolskich, skierowanych do szerokiego kręgu odbiorców); tworzenia nowych parafii, budowy kościołów i innych lokali kościelnych; zakładania bractw i stowarzyszeń; przywrócenia niższych seminariów duchownych; zniesienia zakazu zatrudniania siostr w parafiach; zgód władz na organizowanie procesji i pielgrzymek; wreszcie – dokonania rewizji podatków dla duchowieństwa⁵¹.

Jak widać z powyższego wyliczenia, lista spraw do załatwienia była dość obszerna, ale według biskupów dopiero realizacja tych postulatów usuwałaby stan „krzywdy” Kościoła, wyrządzonej mu w pierwszej dekadzie Polski „ludowej”. Podczas obrad pojawiły się również tematy określone przez Komisję Główną jako przejściowe. Najważniejsze z nich dotyczyły: postaw dyscypliny wśród duchowieństwa, tj. należenia niektórych kapłanów

⁴⁵ P. Raina, *Kardynał Wyszyński, t. 2: Losy więzienne*, Warszawa 1995, s. 199–205; M. Białkowski, *Wstęp* [do:] S. Wyszyński, *Pro memoria*, t. 4..., s. VIII.

⁴⁶ AAW, SPP 04/11, Komisja Główna Episkopatu Polski 1956, Protokół KG EP, Warszawa, 7 XI 1956 r., k. 10.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ R. Łatka, *Episkopat Polski...*, s. 89.

⁴⁹ Na temat sytuacji bp. Spletta zob. szerzej: A. Kmak-Pamirska, *Zmienność pamięci. Biskup Carl Maria Splett w polskiej i niemieckiej pamięci historycznej*, Warszawa 2017.

⁵⁰ AAW, SPP 04/11, Komisja Główna Episkopatu Polski 1956, Protokół KG EP, Warszawa, 7 XI 1956 r., k. 11.

⁵¹ *Ibidem*, k. 11–12.

do środowiska księży patriotów, zwrotu kościelnej organizacji charytatywnej „Caritas”, funkcjonowania Stowarzyszenia „Pax” oraz Akademii Teologii Katolickiej.

Większość tych spraw została poruszona podczas kolejnych spotkań Komisji Mieszanej w ostatnich dwóch miesiącach 1956 r. W czasie negocjacji biskupi uzyskali wiele ważnych ustępstw, choć mieli pełną świadomość, że władze PRL nie zgodzą się na wszystkie przedstawione postulaty. Podczas obrad plenarnych episkopatu 14 grudnia kard. Wyszyński mówił: „Co do posunięć w dziedzinie religijnej – nie należy się spodziewać, że wszystkie słuszne postulaty będą uwzględnione, jako objaw dodatni należy ocenić wpływ obudzonej opinii publicznej”⁵². Wśród najważniejszych osiągnięć w relacjach państwo-Kościół prymas wymienił w czasie obrad Kapituły Gnieźnieńskiej 15 listopada 1956 r. następujące kwestie: „Owoce już osiągnięte: Komisja Wspólna rozpoczyna swoje prace. Biskupi wracający z wygnania. Sprawy zasadnicze. Dekret o stanowiskach kościelnych. Urząd ds. Wyznań”⁵³. Część z tych ustaleń ogłoszono w długo negocjowanym i uzgadnianym komunikacie Komisji Wspólnej z 8 grudnia 1956 r.⁵⁴ Ważna jest także wstępna część dokumentu, w którym pojawiły się deklaracje obydwu stron (z ich przestrzeganiem przez stronę rządową w kolejnych miesiącach było różnie). Warto ją przytoczyć w całości, gdyż częściowo oddaje oczekiwania rządu i episkopatu. Nieprzypadkowo też, co należy zaznaczyć, zobowiązania biskupów były bardziej szczegółowo wyliczone niż te władz, ale znaczną część z nich można określić mianem propaństwowych, choć niepopierających ówczesnej linii działania komunistów:

„W ciągu rozmów przedstawiciele Rządu podkreślili gotowość usunięcia przeszkód, jakie występowały w poprzednim okresie realizacji zasady pełnej swobody życia religijnego.

Przedstawiciele Episkopatu stwierdzili, że w wyniku przemian w życiu publicznym, zmierzających do utrwalenia praworządności, sprawiedliwości, pokojowego współżycia, podnoszenia moralności społecznej i naprawiania krzywdy, Rząd i władze państwowe znajdują w Hierarchii Kościelnej i Duchowieństwie zrozumienie dla tych zamierzeń.

Przedstawiciele Episkopatu wyrazili również pełne poparcie dla podjętych przez Rząd prac, zmierzających do umocnienia i rozwoju Polski Ludowej, do skupienia wysiłków wszystkich obywateli w zgodnej pracy dla dobra kraju, sumiennego przestrzegania praw Polski Ludowej i wykonywania przez obywateli obowiązków wobec Państwa”⁵⁵.

We komunikacie tym znalazły się także m.in.: zapowiedź nowego dekretu o obsadzie stanowisk kościelnych (wraz z wymienieniem funkcji kościelnych, których będzie dotyczył); określenie zasad odnoszących się do nauki religii w szkołach, zapewnienia opieki religijnej w szpitalach i więzieniach, zezwolenia na powrót zakonnicy wysiedlonych w 1953 r. ze swoich placówek oraz zgody władz na objęcie funkcji przez pięciu biskupów na Ziemiach Zachodnich⁵⁶.

⁵² AAW, SPP 04/172, Konferencja Plenarna Episkopatu, Protokół KPE, Warszawa, 14 XII 1956 r., k. 6.

⁵³ S. Wyszyński, *Pro memoria*, t. 4..., s. 21–22, Zapis z 15 XI 1956 r.

⁵⁴ AAW, SPP 04/172, Konferencja Plenarna Episkopatu, Protokół KPE, Warszawa, 14 XII 1956 r., k. 6.

⁵⁵ *Komunikat Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu i Episkopatu o zasadach uregulowania wzajemnych stosunków, 8 XII 1956, Warszawa [w:] Kościół katolicki a państwo..., s. 575.*

⁵⁶ *Ibidem*, s. 575–576.

W procesie negocjacyjnym, dotyczącym relacji państwo–Kościół, najważniejsze było ustalenie treści dekretu o obsadzie stanowisk kościelnych. Sprawa ta była traktowana przez episkopat jako absolutnie priorytetowa⁵⁷. Nowe uregulowanie weszło w życie 31 grudnia 1956 r. Jego postanowienia w znacznym stopniu (w stosunku do dekretu narzuconego w lutym 1953 r.) zmniejszyły wpływ władz komunistycznych na skład personalny polskiego Kościoła. Uzgodnień z nimi wymagano przy obsadzie stanowisk arcybiskupów i biskupów diecezjalnych, koadiutorów z prawem następstwa, a także proboszczów i administratorów parafii⁵⁸. Z dekretu wyłączono zatem biskupów pomocniczych oraz wikariuszy. W czasie obrad plenarnych episkopatu 14 grudnia prymas słusznie zauważył, że nowy dekret będzie dawał władzom administracyjnym jedynie możliwość wniesienia zastrzeżeń, ale nie będą one mogły wpływać na to, kogo wskażą organy kościelne⁵⁹. W konkluzji kardynał zaznaczył: „W tych pertraktacjach w sprawie nowego dekretu Episkopat nie wyraża zgody na ograniczenia, lecz raczej jest świadkiem, jak Rząd, wzorując się na Konkordacie, wprowadza podobne ograniczenia”⁶⁰. Zastrzeżenia co do nominacji na funkcje biskupów diecezjalnych mógł wysuwać rząd, a co do stanowisk proboszczów i administratorów parafii – Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej właściwej dla danego terytorium. Brak sprzeciwu władz centralnych w ciągu trzech miesięcy, a aparatu wojewódzkiego w ciągu 30 dni, uznawano za wyrażenie zgody⁶¹.

Dekret zobowiązywał każdego nominata do złożenia przysięgi na „wierność Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”, określał także uprawnienia władz w zakresie możliwości usunięcia kapłana z zajmowanego stanowiska. Stawało się to automatycznie w chwili pozbawienia go praw publicznych na mocy wyroku sądowego. Natomiast w wypadku stwierdzenia przez sąd „działalności szkodliwej dla państwa”, władze rządowe mogły się zwrócić do zwierzchnich organów kościelnych z żądaniem wydania odpowiednich zarządzeń, a „w razie ich nieskuteczności o usunięcie duchownego z zajmowanego stanowiska kościelnego”⁶².

Ceną za ustępstwa ze strony władz miało być wezwanie 14 stycznia 1957 r. wiernych przez władze kościelne do uczestnictwa w nadchodzących wyborach do sejmu. Biskupi w komunikacie episkopatu napisali: „Niedziela 20 stycznia jest w Polsce dniem powszechnych wyborów do sejmu. Katolicy-obywatele mają w tym dniu spełnić swój obowiązek sumienia wzięcia udziału w głosowaniu. Duchowieństwo tak pokieruje nabożeństwami, by wszyscy wierni mogli bez przeszkód wypełnić swoje obowiązki reli-

⁵⁷ AAW, SPP 04/172, Konferencja Plenarna Episkopatu, Protokół KPE, Warszawa, 14 XII 1956 r., k. 7.

⁵⁸ Należy w tym miejscu dodać, że w czasie posiedzenia Komisji Wspólnej 20 XII 1956 r. minister Jerzy Sztachelski próbował rozszerzyć zapisy dekretu na wikariuszy generalnych i dziekanów, ale strona kościelna nie wyraziła na to zgody. Prymas dzień później powiedział jasno bp. Choromańskiemu, że gdyby zapisy dokumentu nabrały takiego kształtu, to Kościół nie mógłby ich honorować (S. Wyszynski, *Pro memoria*, t. 4..., s. 70, Zapis z 21 XII 1956 r.).

⁵⁹ Prymas trafnie stwierdził, że treść dekretu „idzie zasadniczo po linii konkordatu” (*ibidem*, s. 63, Zapis z 14 XII 1956 r.).

⁶⁰ AAW, SPP 04/172, Konferencja Plenarna Episkopatu, Protokół KPE, Warszawa, 14 XII 1956 r., k. 7.

⁶¹ *Dekret o organizowaniu i obsadzeniu stanowisk kościelnych, Warszawa, 31 XII 1956 r.* [w:] *Kościół katolicki a państwo...*, t. 1, s. 577–578.

⁶² *Ibidem*, s. 578.

gijne i obowiązek wyborców”⁶³. Było to niewątpliwie najdalej idące poparcie Kościoła dla władz w całym okresie istnienia Polski „ludowej”⁶⁴. Komuniści, nie dowierzając, że biskupi wystosują to wezwanie, wstrzymywali ogłoszenie nowego dekretu o obsadzie stanowisk kościelnych w „Dzienniku Ustaw”. Kardynał Wyszyński dowiedział się o tym podczas rozmowy z premierem Józefem Cyrankiewiczem, do której doszło tuż przed wyborami.

KONIEC ODWILŻY W RELACJACH PAŃSTWO-KOŚCIÓŁ I POWRÓT WŁADZ DO OFENSYWY ANTYKOŚCIELNEJ

Żmudne negocjacje na forum Komisji Wspólnej toczyły się również przez cały rok 1957. W ich trakcie następowało stopniowe usztywnianie stanowiska władz. Jeszcze przed wyborami z 20 stycznia biskupi Klepacz i Choromański poinformowali prymasa, że władze wprowadziły, jako wymóg przy katechizacji, konieczność przesłania na piśmie prośby rodziców o uczęszczanie przez ich dziecko na lekcje religii⁶⁵. W marcu pojawiły się pierwsze sygnały, że odwilż się skończyła: powrócił dawny styl negocjacji, atmosfera w Komisji Wspólnej się zageściła, władze przestały wywiązywać się ze złożonych wcześniej obietnic⁶⁶. Wzmocniono również naciski na prymasa, by doprowadził do likwidacji ambasady rządu RP w Londynie, funkcjonującej wciąż w Watykanie⁶⁷. Od połowy roku, zwłaszcza od powrotu delegacji Episkopatu Polski z Rzymu, wzajemne relacje były już napięte. Delegatom kościelnym coraz trudniej było uzyskiwać ustępstwa ze strony komunistów, którzy mnożyli trudności także w kwestiach już uzgodnionych.

Gomułka nie tylko nie zamierzał pozwalać na trwałe wzmocnienie Kościoła, lecz konsekwentnie dążył do realizacji wizji Polski socjalistycznej, w której dla religii przeznaczono miejsce jedynie „w kruchcie”⁶⁸. Już w lutym 1957 r. zaostrzenie działań władz zasygnalizował w czytelny sposób na spotkaniu z funkcjonariuszami SB minister spraw wewnętrznych Władysław Wicha, który stwierdził, że nowa polityka komunistów wobec Kościoła nie oznacza, że zmienił się zakres działania SB w walce z „wrogą działalnością

⁶³ Cyt. za: A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce...*, s. 115.

⁶⁴ Z. Zieliński, *Educatrix et Advocata. Wychowawca i obrońca. Miejsce Kościoła w dziejach narodu – studia i szkice*, Lublin 2015, s. 230–236.

⁶⁵ S. Wyszyński, *Pro memoria*, t. 4..., s. 85, Zapis z 6 I 1957 r.

⁶⁶ AAW, SPP 04/12, Komisja Główna Episkopatu Polski 1957, Protokół KG EP, Warszawa, 20 III 1957 r., k. 1; AAW, SPP 04/174, Konferencja Plenarna Episkopatu Polski z 11 IV 1957 r., Protokół KP EP, 11 IV 1957 r., k. 17–18. Zob. także: R. Łatka, *Koniec odwilży w relacjach państwo-Kościół (1957–1958) z perspektywy Prymasa Stefana Wyszyńskiego* [w:] *Christus vincit. Księga dedykowana biskupowi Edwardowi Frankowskiemu w 80. rocznicę urodzin*, red. M. Krzysztofiński, J. Wolczański, Rzeszów 2017, s. 313–334.

⁶⁷ J. Żaryn, *Kościół w Polsce w latach przełomu (1953–1958). Relacje ambasadora RP przy Stolicy Apostolskiej*, Warszawa 2000, s. 147; A. Grajewski, *Relacje między PRL a Stolicą Apostolską w latach 1958–1966 w kontekście watykańskiej „polityki wschodniej”*. *Zarys problematyki* [w:] *Kościół i Prymas Stefan Wyszyński 1956–1966*, red. A. Dziurok, W.J. Wysocki, Katowice–Kraków 2008, s. 49–52.

⁶⁸ Zob. szerzej: A. Dudek, *Krótkotrwała normalizacja w stosunkach Kościół–państwo (1956–1957)*, „Polska 1944–1989. Studia i materiały” 1995, t. 1, s. 185–199.

reakcyjnego kleru⁶⁹. Prymas miał świadomość, że tendencje antykościelne w polityce władz są trwałe, co wyraźnie podkreślił w czasie kwietniowego posiedzenia Konferencji Plenarnej Episkopatu: „Sytuacja zewnątrz Kościoła się odmieniła, ale zasadniczo sytuacja się nie zmienia; istnieje praca rozkładowa – godzi ona w dogmaty Kościoła i w moralność katolicką; [...] jest depresja moralna, polityczna i ekonomiczna⁷⁰”.

Tych tendencji w polityce wyznaniowej komunistów nie zmieniło spotkanie prymasa z Gomułką i Cyrankiewiczem 1 maja 1957 r. Przebiegało ono w dobrej, kurtuazyjnej atmosferze. I sekretarz KC PZPR podkreślił konieczność współistnienia Kościoła i państwa, kard. Wyszyński zaznaczył zaś swoje poparcie dla zmian politycznych, do których doszło na przełomie lat 1956 i 1957 oraz zasygnalizował aprobatę dla ówczesnej polityki zagranicznej PRL. Prymas przedstawił także kolejne postulaty Kościoła, ale nie znalazły one zrozumienia u jego rozmówców⁷¹.

Podczas spotkania pojawiła się ważna w sugestia Gomułki, odnosząca się do podjęcia rozmów w Watykanie na temat możliwości zawarcia konkordatu. Prymas odnotował to w swoim dzienniku w następujący sposób: „Rozmowa w Radzie Ministrów z Premierem Cyrankiewiczem i p. Gomułką. Trwa do godz. 0.30. Trudno ją całą powtórzyć. Ograniczę się do rzeczy istotnej. Pod koniec rozmowy Pan Gomułka wystąpił z projektem trwałego określenia stosunków między Kościołem a Państwem, w postaci Konkordatu. »Wypadnie nam jeszcze długo, długo żyć obok siebie – mówił p. Gomułka – pożyteczną jest rzeczą, aby stosunek wzajemny był określony stale. Oczywiście rzecz, że Polska jest ludowa i z taką Polską byłby zawierany konkordat. Warto tę myśl rzucić w Watykanie, niech się rozwija«⁷²”.

Ostatecznym sygnałem, że odwilż w relacjach państwo–Kościół się skończyła, był najazd milicji i prokuratury, dokonany 21 lipca 1958 r. na Instytut Prymasowski na Jasnej Górze. Funkcjonariusze SB i milicji zamknęli placówkę, aresztowali świeckich i duchownych pracowników, zarekwirowali całą dokumentację oraz wydawnictwa. Napad ten był połączony z intensywną akcją propagandową, wymierzoną w prymasa. Kardynał Wyszyński, odnosząc się do tych działań, 10 sierpnia zanotował: „Cały dzień dzisiejszy wypełniony był ujadaniem Radia Polskiego na Prymasa i Instytut Prymasowski. Nadal prasa prowadzi kampanię, chociaż wie, że ja odpowiadać nie mogę. Toczy się »osobliwa polemika«. Ci pisarze licznych artykułów rozprawiają się ze mną, jakby wierzyli, że im odpowiem. A przecież wiedzą, że im nie mogę odpowiedzieć. [...] Jestem oskarżany o to, że chcę stworzyć »państwo w państwie«. W rzeczywistości nie idzie o tworzenie »państwa«; tylko o to, by korzystać z tych elementarnych uprawnień, jakie ma człowiek w normalnie zorganizowanym państwie. »Polityka« ogłosiła wielką rozprawę na temat tego rzekomego państwa, w zabawny sposób uzasadniając nasze winy i dokonywane

⁶⁹ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944–1990. W świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000, s. 165; A. Dziurok, *Główne kierunki działań aparatu bezpieczeństwa wobec Kościoła katolickiego w latach 1956–1966 [w:] Prymas i Kościół...*, s. 63.

⁷⁰ AAW, SPP 04/174, Konferencja Plenarna Episkopatu Polski z 11 IV 1957 r., Protokół KP EP, 11 IV 1957 r., k. 16.

⁷¹ A. Dudek, *Kościół katolicki w Polsce w 1956...*, s. 116.

⁷² E. Czaczkowska, *Kardynał Wyszyński. Biografia*, Kraków 2013, s. 314–316.

bezprawia »na powielaczach«. W rzeczywistości ten artykuł dowodzi jednego: jak wielki jest ucisk wolnej myśli w Polsce⁷³.

Struktury partyjno-państwowe i aparat bezpieczeństwa czyniły wiele, by usunąć Kościół ze sfery publicznej oraz podporządkować go władzom komunistycznym. Celów tych nie udało się zrealizować również dlatego, że porozumienie z 31 grudnia 1956 r. skutecznie zabezpieczało jego niezależność. Władze PRL próbowały naruszać warunki tego układu, starając się narzucać swoich kandydatów na biskupów, czego najbardziej spektakularnym przykładem była kwestia nominacji arcybiskupa metropolity wrocławskiego po śmierci kard. Bolesława Kominka⁷⁴, ale nigdy nie udało im się rozszerzyć zakresu ingerencji w nominacje kościelne. Wydaje się, że stało się tak w znacznej mierze wskutek mądrych działań prymasa Wyszyńskiego.

PODSUMOWANIE

Arcybiskup/kardynał Wyszyński odegrał, jak udowodniono w przedstawionych rozważaniach, zasadniczą rolę w zawarciu dwóch porozumień z władzami komunistycznymi – 14 kwietnia 1950 r. i 31 grudnia 1956 r. Jego postępowanie wynikało w głównej mierze ze strategicznej decyzji o uregulowaniu *modus vivendi* z rządzącymi, co miało pozwolić Kościołowi katolickiemu na realizowanie jego misji nawet we wrogich mu realiach Polski „ludowej”. Nie była to więc w żadnym razie decyzja koniunkturalna, podyktowana jedynie chęcią odsunięcia w czasie represji antykościelnych. Można ją także wpisać w generalne stanowisko kard. Wyszyńskiego wobec władz, które polegało na zachowaniu elastyczności w sprawach drugorzędnych i nieustępowaniu w kwestiach o znaczeniu zasadniczym. Ten model działania, realizowany przez prymasa ze wsparciem Episkopatu Polski, przyniósł bardzo dobre rezultaty. Pozwolił nie tylko na przetrwanie Kościoła, lecz także na zbudowanie przez niego znacznego autorytetu społecznego i generalnie na zachowanie dużego stopnia niezależności od władz komunistycznych.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezji Gnieźnieńskiej

S. Wyszyński, Pro memoria.

⁷³ S. Wyszyński, *Pro memoria*, t. 5: 1958, red. M. Krupecka, Warszawa 2018, s. 234, Zapis z 10 VIII 1958 r.

⁷⁴ Zob. szerzej: R. Łatka, „Sprawa wrocławska”, czyli spór Kościoła z państwem o następcę kard. Bolesława Kominka (1974–1976) [w:] *Kardynał Bolesław Kominek – biskup, dyplomata, wizjoner*, red. W. Kucharski, R. Łatka, Warszawa–Wrocław 2020, s. 351–392.

Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie

Sekretariat Prymasa Polski.

Źródła opublikowane

- Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 1: *Lata 1945–59*, red. P. Raina, Poznań 1994.
- Polska w dokumentach z archiwów rosyjskich 1949–1953*, wybór, oprac. A. Kochański, G.P. Maruszko, A.F. Noskova, A. Paczkowski, K. Persak, Warszawa 2000.
- Wyszyński S., *Dzieła zebrane*, t. 1: 1949–1953, Warszawa 1991.
- Wyszyński S., *Pro memoria*, t. 1: 1948–1952, red. P. Skibiński, Warszawa 2017.
- Wyszyński S., *Pro memoria*, t. 2: 1953, red. E.K. Czackowska, Warszawa 2017.
- Wyszyński S., *Pro memoria*, t. 3: 1953–1956, red. I. Czarcńska, A. Gałka, Warszawa 2018.
- Wyszyński S., *Pro memoria*, t. 4: 1956–1957, oprac. M. Białkowski, M. Wiśniewska, Warszawa 2020.
- Wyszyński S., *Pro memoria*, t. 5: 1958, red. M. Krupecka, Warszawa 2018.
- Wyszyński S., *Pro memoria. Zapiski z lat 1948–1949 i 1952–1953*, red. M. Bujnowska *et al.*, Ząbki 2007.
- Wyszyński S., *Zapiski więzienne*, Bydgoszcz 1990.
- Żaryn J., *Kościół w Polsce w latach przełomu (1953–1958). Relacje ambasadora RP przy Stolicy Apostolskiej*, Warszawa 2000.

OPRACOWANIA

- Banaś K., *Władysław Wolski. Meandry kariery komunistycznego działacza*, Łódź 2019.
- Czackowska E., *Kardynał Wyszyński. Biografia*, Kraków 2013.
- Czackowska E., *Stosunek kard. Adama Stefana Sapiehy do władz powojennej Polski [w:] Biskupi w rzeczywistości politycznej Polski „ludowej”*, red. R. Łatka, Warszawa 2020.
- Dominiczak H., *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944–1990. W świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000.
- Dudek A., Gryz R., *Komuniści i Kościół w Polsce 1945–1989*, Kraków 2006.
- Dudek A., *Krótkotrwała normalizacja w stosunkach Kościół–państwo (1956–1957)*, „Polska 1944–1989. Studia i materiały” 1995, t. 1.
- Dziurok A., *Główne kierunki działań aparatu bezpieczeństwa wobec Kościoła katolickiego w latach 1956–1966 [w:] Kościół i Prymas Stefan Wyszyński 1956–1966*, red. A. Dziurok, W.J. Wysocki, Katowice–Kraków 2008.
- Grajewski A., *Relacje między PRL a Stolicą Apostolską w latach 1958–1966 w kontekście watykańskiej „polityki wschodniej”*. *Zarys problematyki [w:] Kościół i Prymas Stefan Wyszyński 1956–1966*, red. A. Dziurok, W.J. Wysocki, Katowice–Kraków 2008.
- Gruszczyński K.S., *Komisja Mieszana i Wspólna w stosunkach PRL–Kościół (1946–1968)*, „Przegląd Powszechny” 1993, nr 10.
- Janczewski Z., *Prerogatywy prymasów Polski*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1998, t. 31.

- Kaczorowski A.W., *Władysław Wolski – pierwszy „wyznaniowiec” Polski Ludowej* [w:] *Urząd do spraw Wyznań – struktury, działalność, ludzie*, t. 2: *Struktury administracji wyznaniowej i pierwsze lata działalności Urzędu ds. Wyznań w Polsce ludowej (1945–1956)*, red. R. Łatka, Warszawa 2021.
- Kapica B., *Władysław Bienkowski. Biografia polityczna*, Warszawa 2023.
- Kmak-Pamirska A., *Zmienność pamięci. Biskup Carl Maria Splett w polskiej i niemieckiej pamięci historycznej*, Warszawa 2017.
- Krukowski J., *Uprawnienia nadzwyczajne kard. Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski, wobec zagrożeń ze strony reżimu komunistycznego*, „*Studia Prymasowskie*” 2001, t. 5.
- Łatka R., *Czy prymasa Wyszyńskiego można określać mianem realisty politycznego*, „*Politeja*” 2013, nr 25.
- Łatka R., *Episkopat Polski wobec stosunków państwo–Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970–1989*, Warszawa 2019.
- Łatka R., *Koniec odwilży w relacjach państwo–Kościół (1957–1958) z perspektywy Prymasa Stefana Wyszyńskiego* [w:] *Christus vincit. Księga dedykowana biskupowi Edwardowi Frankowskiemu w 80. rocznicę urodzin*, red. M. Krzysztofiński, J. Wołczański, Rzeszów 2017.
- Łatka R., Marecki J., *Kościół katolicki w Polsce rządzonej przez komunistów*, Warszawa 2017.
- Łatka R., *Prymas Stefan Wyszyński w realiach PRL*, Warszawa 2022.
- Łatka R., *Prymas Wyszyński a system komunistyczny w Polsce „ludowej” w latach 1956–1981* [w:] *Polskie wizje i oceny komunizmu 1917–1989*, red. M. Kornat, R. Łatka, Warszawa 2020.
- Łatka R., „*Sprawa wrocławska*”, czyli spór Kościoła z państwem o następcę kard. Bolesława Kominka (1974–1976) [w:] *Kardynał Bolesław Kominek – biskup, dyplomata, wizjoner*, red. W. Kucharski, R. Łatka, Warszawa–Wrocław 2020.
- Mażewski L., *Prymas Stefan Kardynał Wyszyński wobec Polski po 1944/1945 r. Elementy analizy ustrojowej i geopolitycznej*, Warszawa 2020.
- Michalski K., *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, Warszawa 2012.
- Noszczak B., *Okoliczności uwolnienia kardynała Stefana Wyszyńskiego z internowania w Komańczy*, „*Studia Prymasowskie*” 2007, nr 1.
- Pietrzak J., *Pełnia prymasostwa. Ostatnie lata prymasa Polski kardynała Augusta Hlonda 1945–1948*, t. 1, Poznań 2009.
- Raina P., *Kardynał Wyszyński*, t. 2: *Losy więzienne*, Warszawa 1995.
- Skibiński P., *W drodze do jedności. Troska prymasa Stefana Wyszyńskiego o jedność Episkopatu Polski* [w:] *Biskupi w rzeczywistości politycznej Polski „ludowej”*, t. 2, red. R. Łatka, Warszawa 2022.
- Smoliński M.G., *Biskup negocjator. Zygmunt Choromański 1892–1968. Biografia niepolityczna?*, Warszawa 2014.
- Sziling J., *Przyczynek do biografii biskupa Kazimierza Józefa Kowalskiego* [w:] *Diecezja chełmińska w czasach komunizmu (1945–1990)*, t. 2, red. W. Polak, W. Rozynkowski, J. Sziling, Pelplin 2009.
- Ślązak E., *Uległy czy niezależny? Biskup Michał Klepacz w optyce aparatu bezpieczeństwa*, „*Pamięć i Sprawiedliwość*” 2020, nr 2.

- Wąsowicz J., *Defensor Ecclesiae. Arcybiskup Antoni Baraniak (1904–1977). Salezjańskie koleje życia i posługi metropolity poznańskiego*, Warszawa 2022.
- Zabłocki J., *Prymas Stefan Wyszyński. Opór i zwycięstwo 1948–1956*, Warszawa 2002.
- Zamiatała D., *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji 1945–1950*, Lublin 2000.
- Zieliński Z., *Educatrix et Advocata. Wychowawca i obrońca. Miejsce Kościoła w dziejach narodu – studia i szkice*, Lublin 2015.
- Żaryn J., *Aresztowanie Prymasa Polski – okoliczności, przebieg, konsekwencje (1953–1956)*, „Studia Prymasowskie” 2007, t. 1.
- Żaryn J., *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003.
- Żaryn J., *Kościół a władza w Polsce 1945–1950*, Warszawa 1997.
- Żaryn J., *Prymasi Polski wobec podziemia niepodległościowego [w:] Prymas Wyszyński wobec oporu społecznego i opozycji 1949–1981*, red. E. Czaczkowska, Warszawa 2018.

Wokół dwóch porozumień – prymasa Stefana Wyszyńskiego koncepcja *modus vivendi* z władzami komunistycznymi (1949–1956)

W artykule przedstawiono szczegółowo, jak abp/kard. Stefan Wyszyński podchodził do koncepcji porozumienia Kościoła z władzami komunistycznymi. Prymas uważał, że stworzenie *modus vivendi* z komunistami jest potrzebne, ponieważ – w jego ocenie – nowy system polityczny miał trwać dłużej niż jedno pokolenie. W tekście przeanalizowano wpływ lidera Kościoła w Polsce na zawarcie porozumień z władzami z 14 kwietnia 1950 r. i 31 grudnia 1956 r. Postawiono również tezę, że bez determinacji kard. Wyszyńskiego do uzgodnień tego rodzaju prawdopodobnie by nie doszło.

SŁOWA KLUCZOWE

kard. Stefan Wyszyński, porozumienie, władze komunistyczne Polski,
Komisja Mieszana, Episkopat Polski

About Two Agreements – Primate Stefan Wyszyński’s Concept of *Modus Vivendi* with the Communist Authorities (1949–1956)

The article presents in detail how Archbishop/Cardinal Stefan Wyszyński approached the concept of an agreement between the Church and the communist authorities. The Primate believed that creating a *modus vivendi* with the communists was necessary

because – in his opinion – the new political system was to last longer than one generation. The text analyses the influence of the leader of the Church in Poland on concluding the agreements with the authorities on 14 April 1950 and 31 December 1956. It is also argued that without the determination of Cardinal Wyszyński, such arrangements would probably not have been made.

KEYWORDS

Cardinal Stefan Wyszyński, agreement, Polish communist authorities, Mixed Committee, Polish Episcopate

RAFAŁ ŁATKA – historyk i politolog, doktor habilitowany nauk humanistycznych w zakresie historii, profesor Uniwersytetu Stefana Kardynała Wyszyńskiego, doktor nauk społecznych w zakresie nauk o polityce, główny specjalista w Biurze Badań Historycznych IPN, ekspert w Instytucie Dziedzictwa Myśli Narodowej im. Romana Dmowskiego i Ignacego Jana Paderewskiego, koordynator Centralnego Projektu Badawczego IPN „Władze komunistyczne wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Polsce 1944–1989”. Redaktor serii wydawniczych: „Kościół katolicki w dokumentach”, „Biskupi w realiach komunistycznego państwa”, „Urząd do spraw Wyznań: struktury, działalność, ludzie”. Autor, współautor, bądź redaktor 40 książek, m.in.: *Prymas Stefan Wyszyński w realiach PRL* (Warszawa 2022); *Episkopat Polski wobec stosunków państwo–Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970–1989* (Warszawa 2019); *Kościół katolicki w Polsce rządzonej przez komunistów* (Warszawa 2017) (wspólnie z Józefem Mareckim); *Arcybiskup Antoni Baraniak 1904–1977* (Poznań–Warszawa 2017) (wspólnie z Konradem Białeckim, Rafałem Reczkiem i Elżbietą Wojcieszek); *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989* (Kraków 2016); *Pielgrzymki Jana Pawła II do Krakowa w oczach SB. Wybór dokumentów* (Kraków 2012). Członek redakcji czasopism naukowych: „Seaculum Christianum”, „Glaukopis”, „Komunizm. System – Ludzie – Dokumentacja”. Laureat nagród: Książka Historyczna Roku im. Oskara Haleckiego w kategorii „Najlepsza książka naukowa poświęcona dziejom Polski i Polaków w XX wieku” w 2019 r.; Nagrody Prezesa Rady Ministrów za 2021 r. w kategorii „Wysoko ocenione osiągnięcia naukowe, będące podstawą nadania stopnia doktora habilitowanego” oraz pięciu nagród Feniks, przyznawanych przez Stowarzyszenie Wydawców Katolickich.

RAFAŁ ŁATKA – historian and political scientist, PhD with habilitation [Polish: *dr hab.*] in humanities in the field of history, professor at the Stefan Cardinal Wyszyński University, PhD in social sciences in the field of political science, and a chief specialist at the Historical Research Office of the Institute of National Remembrance, expert at the Roman Dmowski and Ignacy Jan Paderewski Institute for the Legacy of Polish National Thought, coordinator of the IPN Central Research Project “Communist authorities towards Churches and religious associations in Poland 1944–1989”. Editor of the publishing series: “Kościół katolicki w dokumentach” [The Catholic Church in Documents], “Biskupi w realiach komunistycznego państwa” [Bishops in the Realities of the Communist State], “Urząd do spraw Wyznań: struktury, działalność, ludzie” [Office for Religious Affairs: structures, activities, people]. Author, co-author or editor of 40 books, including: *Prymas Stefan Wyszyński w realiach PRL* [Primate Stefan Wyszyński in the

realities of the Polish People's Republic], Warsaw 2022; *Polski wobec stosunków państwo–Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970–1989* [Polish Episcopate with regard state-Church relations and the socio-political reality of the Polish People's Republic 1970–1989], Warsaw 2019; *Kościół katolicki w Polsce rządzonej przez komunistów* [Catholic Church in Poland ruled by communists], Warsaw 2017 (together with Józef Marecki); *Arcybiskup Antoni Baraniak 1904–1977* [Archbishop Antoni Baraniak 1904–1977], Poznań–Warsaw 2017 (together with Konrad Białecki, Rafał Reczek and Elżbieta Wojcieszuk); *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989* [The policy of the Polish People's Republic authorities towards the Catholic Church in the Kraków Voivodeship in 1980–1989], Kraków 2016; *Pielgrzymki Jana Pawła II do Krakowa w oczach SB. Wybór dokumentów* [John Paul II's pilgrimages to Kraków in the eyes of the Security Service. Selection of documents], Kraków 2012. Member of the editorial board of scientific journals: "Seaculum Christianum", "Glaukopis", "Komunizm. System – Ludzie – Dokumentacja" [Communism. System – People – Documentation]. Winner of the awards: Oskar Halecki Historical Book of the Year in the category "Best scientific book devoted to the history of Poland and Poles in the 20th century" in 2019; Prime Minister's Award for 2021 in the category "Highly rated scientific achievements, which are the basis for awarding the degree of PhD with habilitation [Polish: doktor habilitowany]" and five Feniks awards, awarded by the Association of Catholic Publishers.